

КУЛЬТУРА МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Материалы «круглого стола», посвященного 80-летию
профессора М.М. Сужикова (1932-1995 гг.)

ОТАНДЫҚ ЭТНОӘЛЕУМЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ

Әбдіжәлел Бәкір

Құрметті қауым! Бүгіндері тірі болса, Қазақстан ғылымының көрнекті өкілі, философия ғылымдарының докторы, профессор Марат Мұхамбетқалиұлы Сужиков адамзат баласының кемел жасы 80-ге келіп, төрімізде отырар еді. Алайда тағдыр оған мұны жазбады. Ортамызда Мәкеңнің сүйікті жары Роза Мақсұтқызы бастаған әулеті отыр. Артында мол ғылыми мұрасы қалды. Бүгінгі келелі кеңесіміз ғалым есіміне, оның қоғамдық ғылымды дамытуға қосқан елеулі үлестеріне құрметіміз болмақшы.

Марат Мұхамбетқалиұлы 1956 ж. кешегі кеңестік кезеңнің басты оқу орны Мәскеудің М.В. Ломоносов атындағы Мемлекеттік университетінің философия факультетін ойдағыдай бітіргеннен кейін, Республика Ғылым академиясының философия және құқық институтының аға лаборанты, кіші ғылыми қызметкері, аға ғылыми қызметкері, ғылыми хатшысы болып істеді. 1969–1988 жж., яғни 20 жылдай осы институттың ғылыми коммунизм теориясы бөлімінің меңгерушісі болды. 1988 жылдан өмірінің соңына дейін 7 жыл институттың директорының орынбасары, әрі ұлттық және ұлтаралық қатынастарды зерттеу орталығының жетекшісі қызметін атқарды.

Ғалым табиғатында белсеңді жан еді. Ол толып жатқан кеңестер мен қоғамдардың мүшесі болды. «Қазақстандағы ұлтаралық қатынастарды жетілдірудің» Қазақ КСР ҒА қоғамдық ғылымдар бөлімшесінің кешенді бағдарламасы төрағасының орынбасары, Қазақ КСР ҒА төралқасы жанындағы «Ұлтаралық қатынастардың диалектикасы» ғылыми-проблемалық үйлестіру кеңесі төрағасының орынбасары, КСРО философия қоғамының республикалық бөлімшесінің ғылыми

коммунизм секциясының жетекшісі, республикалық «Білім» қоғамның ғылыми коммунизм бойынша әдістемелік кеңесінің жетекшісі сияқты қыруар жұмыстарды қатар атқарып, ғылымды ұйымдастыру, насихаттау жұмысына да көп көңіл бөлді. 1974–1975 жж. Кубаның Гаван университетіне профессор-кеңесші қызметіне шақырылып, онда философия факультетін ұйымдастырды. Польшаның Варшава және Чехословакияның Прага университеттерінде дәрістер оқыды. Америка Құрама Штаттарында, Франция, Венгрия және тағы басқа елдерде өткен халықаралық конференция, конгрестерде ұлт теориясы мәселелері туралы баяндамалар жасады. Мұның барлығы ғалымның қайраткерлік тұлғасын шынайы аша түседі.

Марат Мұхамбетқалиұлы Сужиков кең тынысты ғалым болатын. Оған одақтық және республикалық баспалардан шыққан көлемі 200 баспа табақтан асатын 20-дай жеке және ұжымдық монографиясы мен жүздеген ғылыми еңбектері дәлел бола алады. 1968 ж. шыққан докторлық диссертациясының негізінде дайындалған «Социально-экономические проблемы национальной консолидации» атты еңбегінен бастап, «Образование СССР и социальный прогресс казахского народа», «Вымыслы и действительность», «Напряженность или гармонизация?» (развитие межнациональных отношений в Казахстане), қазақ тіліндегі «Ұлттың биік мерейі», тағы басқа монографиялары мен кітаптарында майталман маман негізінен ұлт және ұлттық қатынастардың өзекті мәселелерін, оның ішінде қазақ халқының дамуының ғылыми және практикалық проблемаларын кешенді де жүйелі зерттеді. 1989 ж. өзі авторларының бірі әрі жетекшісі болып дайындалған, қолжазба күйінде қалған, тіпті пікірлеріне дейін дайын көлемі 40 б. т. жақын ұжымдық монография да қазақ ұлтының қалыптасуы мен дамуының әлеуметтік-философиялық аспектілеріне арналған болатын.

Рас, бұл еңбектер шыққалы, жазылғалы бері заман өзгерді. Талап та жаңарды. Ғалым еңбектеріне кешегі тоталитарлық жүйе идеологиясының салқыны тимей қалған жоқ. Сол себепті социализммен байланысты кейбір тұжырымдарға бүгін

сынай қарайтындар бар шығар. Бірақ әркім өз заманының перзенті екенін түсінуіміз керек. Кеңестік билік ғылым жүйесіне, әсіресе оның қоғамдық саласының саяси сипатына тікелей тапсырма беріп отырды. Сондықтан ол талаптармен санасу қажет болғанын барлықтарыңыз да түсінесіздер. Бүгін де солай. Ертең де солай болады. Оның бәріне уақыт төреші.

Алайда Марат Мұхамбетқалиұлының еңбектері өзінің мазмұн сапалығымен, тақырып жаңашылдығымен, ғылыми-әдістемелік зерттеулерінің сонылығымен құнды. Ұлттардың жалпы дамуының заңдылықтарымен қатар қазақ ұлтының қалыптасуының өзіндік ерекшеліктерін ашты, ұлтаралық қатынастардың өзекті мәселелерін жан-жақты әрі терең зерттеді. Ол ұлттық қатынастың табиғатын, үйлесімділік теориясын терең талдап, ұлттардың өзара жақындасуында тәжірбие алмасуға ерекше мән беріп, өндіріс үдерісінде әртүрлі ұлт өкілдерінің тікелей қарым-қатынас орнатуын, олардың өзара ұғынысуын, рухани, мәдени-тұрмыс, дәстүр саласында бір-бірімен жақындасуын қалады. Сондықтан ғалым әркез еліміздегі барлық этнос өкілдерінің түсіністігін, иықтасқан бірлігі мен шынайы достығын нығайта түсуді ойлады. Қазақстандағы ұлтаралық шиеленістердің туу мүмкіндіктерінің жалпы және жеке себептері, ұлтаралық дау-жанжалдардың табиғаты талданып, оған болжаулар жасалды. Ұлттардың жақындасуы мен қосылу проблемаларын саралаумен қатар әр ұлттың өзіндік даму бағытын жоққа шығарушыларға, ұлттардың жақындасу бағытын асыра бағалаған, тіпті олардың интернационалдануын, сондай-ақ кеңес халқының қалыптасуын жеделтете түсуге, ұлттық ерекшеліктердің дамуын жоққа шығаруға, қазақ мәдениетінің дамуын кемсітуге тырысқан саясатшыл ғалымдарға үнемі қарсы шығып отырды. Осыдан 40 жылдай бұрын ол қазақ тілі қызметінің азаюын заңдылық деп санаған кейбір ғалымдардың пікірлерінің негізсіз екенін дәлелдеді. Егер сол кезде қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесі туралы ой түсімізге кірмесе, ғалымның бұл пікірі шын мәнісінде батылдық болатын. Жоғарыда айтылған пікірлер мен тұжырымдар Қазақстанда кең көлемді әлеуметтік зерттеулер негізінде жасалынған еді.

Осындай қоғамдағы аса бір маңызды мәселе – ұлт және ұлтаралық қатынастарды кешенді және жүйелі зерттелуі Марат Мұхамбетқалиұлының атын Одақ көлеміне, одан да тысқары елдерге мәлім етті. 1970 ж. Мәскеуде шыққан А.Ф. Акулованың «Советская философская наука и ее проблемы» деген кітабында М.С. Жүнүсов, И.М. Муминов, М.М. Сужиковтың еңбектері елімізде ғана емес, шет елдерде кеңінен белгілі деп жазылуы тегіннен-тегін емес еді. Оның бірсыпыра туындыларының ағылшын, француз, испан және басқа тілдерге аударылуы да ғалымның КСРО-дан тыс жерде де мойындалғанының дәлелі болатын. Міне, осылардың барлығы ғалымның отандық әлеуметтану ғылымына қосқан нақты да үлкен үлесі болып табылады.

Біз бүгін Марат Мұхамбетқалиұлының алғашқы іргелі еңбегі, орыс тілінде 1968 ж. шыққан докторлық диссертациясының негізінде дайындалған «Ұлттық консолидацияның әлеуметтік-экономикалық проблемалары» атты монографиясындағы бірер мәселеге тоқтай кеткенді жөн көріп отырмыз. Біріншіден, бұл – болашағынан үлкен үміт күттіретін, ғалымның кейінгі шығармашылық күш-қуатын танытатын ең басты еңбектерінің бірі еді. Екіншіден, монография берісі Ресей, арысы Батыс өркениетінен артта қалған халықтың ұлтқа айналу үдерісін жан-жақты көрсеткен еңбек. Үшіншіден, бұл екі ғасырдан астам Ресей отарында болған, кеңес заманында өмір сүрген қазақ халқының ұлттық тағдыры болатын.

Ғалым әлеуметтік-этникалық қауымдастық ретінде ұлттың қалыптасуының объективті негізін зерттеуге көп көңіл бөлді. Еуропалық мәдениеттен кенже қалған Қазақстан мен Орта Азия халықтарының тарихи жағдайға байланысты ұлттық нығаюына әсер еткен әлеуметтік-экономикалық факторларды, оның ішінде ұлттың материалдық негізін құраған экономикалық өмірдің тұтастығын, оның ұлттың басқа белгілеріне әсерін жүйелі зерттеуін, ұлттар мен ұлтаралық қатынастың табиғатының материалдық, саяси-рухани және этникалық факторлармен байланыстылығын талдауын, қазақ ұлтының мінез-құлық ерекшеліктерін жүйелі қарастыруын – ғалымның

ғылыми жеңісі деуге болады. Ұлттың консолидациялану заңдылықтарын түсіну үшін оның қатынастарының табиғатын ашу, басқа қоғамдық қатынастармен өзара байланысы мәселесін тану да маңызды болғаны түсінікті.

Бір ескертетін принципті мәселе – Марат Мұхамбетқалиұлы Сужиков өзінің еңбектерінің негізгі зерттеу объектісі етіп жалпы ұлт және ұлттық қатынастар мәселелерін капиталистік сатыға соқпай, социализмге өту жағдайында алған болатын. Рас, ғалым сол кезде бұл жолды бірден-бір тиімді деп санады. Шындығын айтуды заман көтермеді.

Бүгінгі күні социализм туралы ғылымды мойындамай, оны түгелдей сынау да, ол жөнінде бірсыпыра позитивті көзқарас та бар. Шындығына келгенде, қазақ халқына кешегі социализм не берді десек, ауызды қу шөппен сұрту әділетсіздік болар. Компартия көсемдері жалпы әлемдік қауымдастықтың барыс-бағытымен санаспай отыра алмады. Кеңестік саясаттың қас жауы болған, бірақ әркез шындыққа бетпе-бет қарай алған қайсар саясаткер Мұстафа Шоқай «Кеңес үстемдігінің 16-шы жылдығына орай» деген мақаласында: «Кеңес өкіметі өмір сүрген 16 жыл ішінде ешқандай бір оңды істер болмады десек, ол да дұрыс болмаған болар еді. Табыстар да жоқ емес» деген болатын [1, 371]. Алайда, тоталитарлық жүйе жағдайында ұлттық республикалар шынайы мемлекет ретінде де, халықтары толыққанды ұлт ретінде де қалыптаса алмады. Өйткені ұлы ғалымымыз Шоқан Уәлиханов айтқандай, «Қандай даму сатысында тұрса да, халықтың қалыпты өсуі үшін қажет нәрселер: өздігінен даму, өздігінен қорғану, өзін-өзі басқару...» деген қарапайым қағидалар сақталмады [2, 103]. Мұнсыз шынайы өсу де, өркендеу де жоқ еді.

Монографиядағы арнайы зерттелген ұлттың, әсіресе қазақ ұлтының қалыптасу тарихындағы аса маңызды және бүгін де жойыла қоймаған мәселеге арнайы тоқтай кеткенді жөн көріп отырмыз. Бұл – артта қалған халықтардың ұлттық консолидациясын тежейтін негізгі факторлар.

Қоғамдық ғылымда бір халықтың ұлтқа айналуы, екіншілердің экономикалық және рухани жағынан артта

болып, тайпа күйінде қалуын тек қоғам дамуымен, әлеуметтік прогрестің деңгейімен түсіндірілетіні аян. Мұны кешегі кеңестік кезеңде көбіне, империализмнің сипатынан іздейтін. Осы бағытта ғалымның артта қалған және қанауда болған халықтардың ұлттық консолидациясының тарихи дамуы капиталистік ұлттардың артта қалған елдерді қанауымен байланысты, тайпалар мен халықтардың әлеуметтік-этникалық және рухани эволюциясын күштеу жолымен тежейді дегенімен толық келісе отырып, бұл сонымен қатар адамзат баласы одан жақсыны ойлай қоймаған, демократияны мұрат етпеген, оны аяққа басқан, саяси жүйе жеке билікке негізделген қоғамдық құрылыстың барлығына да тән деуге болады. Мұндай жағдайда да ұлттық мүдделер толыққанды ескерілмейді де шешілмейді, халық шынайы ұлт болып қалыптаса алмайды.

Марат Мұхамбетқалиұлы Сужиковтың 70 жылдығына байланысты «Марат Сужиков: тұлға, ғалым, азамат» деген кітапша шықты. Осыған тәуелсіздігіміздің алғашқы жылдарында жазылған ғалымның алты еңбегі бірінші рет еніпті. Бұлар принципшілдігімен, шыншылдығымен, нақтылығымен, мәселені өткір қоюларымен аса құнды. Соның бір-екеуіндегі бүгін де мәнін әсте жоя қоймаған идеяларға тоқтай кетейін. «Қазақстан Республикасы ұлттық қауымдастықтар мүдделерін жүзеге асыру – ұлтаралық келісімнің объективті негізі» деген мақалада қазақтың ұлттық мүддесі өткір қойылған. 1993 ж. басында қазақтардың саны республикада 7 млн. 297 мың болып, еліміздегі бүкіл халықтың 43,2% құрап азшылыққа айналғанын айта отырып, дүние жүзіндегі 2 мың халықтың ішінде саны жағынан 87-ші орын алатын қазақтың этнос ретінде дамуында көптеген мәселелер аталады. Ол мұның барлығы алдымен патшалық Ресейдің отаршылдығы, сонан соң миллиондаған қазақтың жойылуына алып келген кешегі орталық биліктің командалық-әкімшілік, ассимиляциялық саясаты қазақ халқының ұлттық дамуын қатты тежеп келгенін атап көрсетеді. Бұл проблемада этносаралық шиеленістің көптеген көздері жатыр және олар оп-оңай келісімге келе қоймайды деп тұжырымдайды автор. Сондықтан нарықтық экономикаға өтуімізге байланысты

қазақ ұлтының, Қазақстанда тұратын барлық этнос өкілдерінің әлеуметтік-экономикалық деңгейін батыл теңестіруді ұсынады. Ғалымның қазақтың ұлттық мәселесін басқа этностың есебінен шешуге әсте бармай, оны қазақтың өзінің мүмкіндіктерін тиімді пайдалану жолымен шешу қажет деген ойлары бүгін де тағылымды.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары республикада орын алған халықтың өмір сүру жағдайының күрт төмендеуі, бұқара халықтың көпшілігінің кедейшілікте болуы ұлтаралық және әлеуметтік шиеленістерді туғызуы мүмкін екендігі, сондықтан орталық билік органдары мұны шешудің жолдарын қарастыруы керек деген ұсыныс жасалынды. Сондай-ақ Қазақстан сияқты көпэтносты елде ұлтаралық келісімді сақтау мен дамыту үшін этностардың жалпы ұлттық, яғни жалпы қазақстандық және ұлттық деңгейдегі мүдделерді дұрыс үйлестіру маңызды деп саналып, олар жеке-жеке арнайы қарастырылған болатын. Жалпы ұлттық мүдде дегеніміз – бұл мемлекеттің нығаюы, егемендік пен тәуелсіздік, жалпы қазақстандық патриотизмді қалыптастыру, экономика мен мәдениеттің жан-жақты дамуы, жұртшылықтың тұрмыс жағдайының өсуі және т. б. делінсе, ұлттардың өзіндік мүдделеріне мемлекеттік биліктен тиісті орын алу, елді билеуге қатысу, өндіріс саласында – экономикада өзінің орнын табу, халық шаруашылығындағы белсенділік, тілін, мәдениетін, тұрмысын, салт-дәстүрлерін дамыта алуы және т. б. екендігі атап көрсетілді. Ғалым бұларға жайдан-жай тоқталмаған, күнделікті өмірде осылардың барлығына тұрақты назар аударып отыруды қажет деп санайды.

Марат Мұхамбетқалиұлы Қазақстандағы ұлттық және ұлтаралық үдерістердің жағдайы көбіне қазақ ұлтының, сондай-ақ, өзге ұлттардың ішіндегі өзгерістерге байланысты болатынын атап көрсеткен болатын. Ең алдымен қазақтың өзінің ұлттық жаңғыру бағытына тоқталып, оның дәстүрлі жайдан қазіргі өркениетті заманға жылжу, өту, өзінің басым бөлігін алып отырған аграрлық ұлттан экономикалық, әлеуметтік, саяси, мәдени қатынастарын өзгертуге алып келетін аграрлық-өндірістікке ауысу мәселелерін көтерген еді.

Тағы бір аса көңіл бөлінген мәселе – ол қазақ ұлтының жаңаруы, дамуында қазақтың ұлттық ділінде (менталитетінде) жатқан дәстүрлі мәдениетінің прогрессивті белгілерін дамыту болатын. Олар ешқандай қанау жоқ кезде, мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан: бостандық сүйгіштік, өзара адамгершілік сыйластық, ынтымақтастық және төзімділік, табиғатқа ерекше қатынас, үлкендерге құрмет, тұрмыста өзгеше мінез-құлық, ұрпақтар жалғастығын ескеру сияқты адами қасиеттерді алға тартты. Осы бағыттағы жаңғырығу нәтижесінде ғана қазақ республикасында тұратын барлық этнос өкілдерін топтастыра, ұйымдастыра алады деп санады. Осыларды айта отырып, Марат Мұхамбетқалиұлы қазақ ұлтын және басқа этностарды модернизациялаудың бағдарламасын жасауды ұсынған еді. Бұл 90 жылдардың басы болатын. Мұндай бағдарламаның қажеттігі даусыз болғанымен, өкінішке орай ондай құжат қабылданбады. Конституциялық, заңдық нормалармен шектеліп қалдық.

Марат Мұхамбетқалиұлы еліміздегі қазақ ұлтының рухани әлемін Шығыс пен Батыстың бар өркениетімен байыта отырып, Қазақстан жаңа жоғары дамыған индустриалды-аграрлық еуроазиялық мемлекет болуы тиіс деп есептеді. Мұны Қазақстанның Шығыс пен Батыстың геосаяси жағдайымен түсіндірді. Осы жерде заңғар жазушымыз Мұхтар Әуезов ұлы Абайдың рухани бұлақтарын айта отырып, біріншісі – өз халқының ауызша әдеби қоры, екіншісі – шығыстың көркем классикалық поэзиясы, үшіншісі – орыс халқының мәдениеті және сол арқылы Еуропа мәдениеті деген ойлары еріксіз еске түседі. Шынында да, біз сан ғасыр өз ұлтымыздың рухани қазынасын игерудің нәтижесінде Батыстың нарығын, Шығыстың имандылығын астастыра отырып өркениеттің жаңа деңгейіне көтеріле аламыз.

Ұлт және ұлтаралық қатынастардың табиғатын ғылыми танытындар кез келген қоғамның ұлттық мәселелерінде қарама-қайшы көзқарастар, принциптер, сенімдер, идеологиялар және т.б. қайшылықты құбылыстар болатынын да, бола беретінін де мойындайды. Бұл жалпы адамзат қоғамына

тән. Өңгіме соны дер кезінде танып, тиісті экономикалық және саяси, сонымен қатар заңның күшін пайдалану сияқты кешенді шаралар қолдана білгенде жатыр. Білікті маман бұл қайшылықтарды уақытында практикалық саясат амалымен шешпесек, бұрынғы күйінде қалдырылса, оның күшейе түсуі, содан ұлтаралық қатынастардағы стихиялық үдерістер қоғамның ақыл-ой күшінің бақылауынан шығып кетуі мүмкін деп қатаң ескерткен [3, 10].

Философия және құқық институты жанынан құрылған Ұлттық және ұлтаралық қатынастарды зерттеу орталығының жетекшісі ретінде Марат Мұхамбетқалиұлы Сужиковтың тікелей өзінің қатысуымен республика басшы органдарына дайындаған Қазақстандағы ұлтаралық қатынастарды жетілдірудің негізгі бағыттары туралы ұсыныстарының мәні әлі әлсіреген жоқ. Осы орайда 1989 ж. 16 қазанында Қазақстан Компартиясы Орталық комитетіне жазылған «Гурьев облысындағы ұлтаралық қатынастардың жағдайы және оларды жақсартудың болашақтары» атты талдау жазбасы туралы бірер сөз. Бұл сол кездегі Жаңаөзенде болған оқиғаға байланысты әлеуметтік зерттеудің қорытындысы болатын. Онда не көтеріліп еді? Ең бастысы – осы өңірде тұрғын халық болып саналатын қазақтардың ұлттық мүдделері жеткілікті шешілмей, кейде аяқ асты болуы, аймақтағы өндірісті игеруде одақтық министрліктер мен ведомстволар тарапынан әлеуметтік-экономикалық, демографиялық, рухани және саяси сипатта толып жатқан шиеленістер туғызатын қайшылықтардың орын алуы болатын. Аймақтағы өндіріс объектілерінің құрылысында соңғы 30 жыл бойы жергілікті тұрғындар тарапынан жұмысшылар мен инженер-техникалық кадрлар даярлауға көңіл бөлінбеген. Жаңа өндірісті игеру негізінен сырттан келгендердің есебінен жүргізілген. Аймақтағы тұрғын халықты қазақтар боланымен, олар өндірісте 4 тен 12% дейін құрады және т.б. Жаңаөзендегі соңғы оқиғалардың түп-тамырында да осы сияқты әлеуметтік мәселелер жатқан еді. Солар дер кезінде шешілмей ақыр аяғы қайғылы оқиғаларға алып келді.

Осыдан 20 жылдан астам уақыт бұрын тағдыр сыйлаған Тәуелсіздік – ең алдымен жердің, елдің иесі, сонау XV ғасырда осы алып аймақта мемлекет құрған қазақ ұлтының, сонан соң Қазақстанды ата мекенім деген этнос өкілдерінің тәуелсіздігі екені белгілі. Алайда кейбір академиктердің ұлт мәселесі дегенді қойып, «ел мәселесі» деп сөйлейік дегені әлі құлақтан кеткен жоқ. Бұлай болуы мүмкін емес. Мұндайды, меніңше, орысшалағанда «абсурд» дейді. Алдымен мемлекет құраушы ұлттың мүддесі шешілмей, басқаны былай қойғанда мемлекеттің мүддесі шешілмейді. Ұлттық мүддені шешуде интернационализмнің қажеті бола қоймас. Осыған дәлел ретінде 1989 жылы 20 қыркүйекте дайындалған, бірақ маңызы бүгінгі күні де жойылмаған Марат Мұхамбетқалиұлының Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетіне «Республика мемлекеттік аппараты мен қоғамдық ұйымдардағы қазақ тілінде іс қағаздарын жүргізуді жақсарту туралы» атты талдау жазбасын алуға болады.

Рас, арада 20 жылдан астам уақыт өтті. Тіліміздің мемлекеттік мәртебеге ие болғанына да осынша кез болды. Қоғамымыздағы тілдік қатынастар, қазақ, орыс және басқа тілдердің құқықтық мәртебелері Конституцияда, «Қазақстан Республикасындағы Тіл туралы» Заңда айқындалды. 2001 жылдан бері тілдерді қолдану мен дамытуға арналған мемлекеттік бағдарламалар қабылданып келеді. Сең қозғалды. Дегенмен оның қозғалысы өте баяу. Осының салдарынан ашығын айтатын болсақ, қазір мемлекеттік мәртебеге осыдан 23-жылдан астам кезде ие болған қазақ тілі мемлекеттік ұйымдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарында ресми түрде орыс тілімен тең қолданылатын тіл дәрежесіне көтеріле алмай тұр. Бұл – менің пікірім. Басқаша пікір болса тыңдауға да, ой бөлісуге де дайынмын.

Мұның ғасырлар қордаланған толып жатқан себептері бар, оны тарқатып айтарға уақыт тар. Жалғыз ғана айтарым мемлекеттік тіл туралы арнайы заң болмай, қазақ тілінің айдарынан жел еспейді. Бізден басқа көрші елдердің барлығы, тіпті тілінің жоғалуына ешуақытта қауіп төне қоймайтын

алып Ресейдің өзі мемлекеттік орыс тілі туралы арнайы заң қабылдады.

М.М.Сужиковтың нақты зерттеу істері де атап айтарлықтай. Алматы және Жамбыл облыстарында, Балқаш қаласында әлеуметтанулық зерттеу жұмыстары жүргізіліп, ұлттар арасындағы әртүрлі үдерістер, ұлттық мүдделер мен әртүрлі қарама-қайшылықтар сарапталды. Бірақ өмірдің шындық көріністері ол кезде көбіне бүркемеленіп, оның қорытындылары түгелдей жария етілмеді. Қазақстан басшы органдарына жазған талдау хаттарында, ол 1986 жылғы Алматыдағы және сондай-ақ жоғарыдағы 1989 жылғы Жаңаөзендегі оқиғалардың ұлтшылдықтан тумағанын, олардың әлеуметтік-саяси мәні бар екенін түсіндірген еді. Мәкең жеке әңгімелерде ұлттар қатынасы үдерісінде, ұлттық мәселелерде әлі де шешуін таппаған күрделі дүниелердің жеткілікті екенін айтып отыратын. Ол – реалист ғалым еді.

Сөз соңында ұлт және ұлтаралық қатынастар проблемасын 40 жылдай жүйелі зерттеген, отандық этноәлеуметтану ғылымының негізін салушы Марат Мұхамбетқалиұлының артында қалған мол мұрасының мынандай тағылымдарын айта кетсек артық болмас.

Біріншіден, қоғамдық қатынастардың ішіндегі бірден-бір нәзік және сан қырлы мәселе – бұл ұлт және ұлтаралық қатынастар. Осы кеңістікте әлеуметтік-экономикалық және саяси-құқықтық тепе-теңдік қатаң сақталуы қажет.

Екіншіден, ұлттар мен этностар тұрақты даму және өзгеріс үстінде болатынын ескеріп, ондай үдерістерді дер кезінде зерттеп, оң жағдайларды жетілдіре түсетіндей, ал қайшылықты көріністерді жоя алатындай мақсатты іс-шараларды мезгіл-мезгіл алға қойып отыру керек.

Үшіншіден, ұлт және ұлтаралық қатынастардағы қайшылықтарды шешуде еш уақытта әкімшілік тәсілдерге баруға болмайды. Өзара түсіністік пен ынтымақтастық бұрын да, алда да басты әлеуметтік амалдар болғаны абзал. Бұл бағыттағы еліміздің, Елбасымыздың сара саясаты көп этносты мемлекеттің әлеуметтік әлеуетін арттырудың, экономикасын

дамыта түсудің бірден-бір аса маңызды факторы болып отырғаны қазір жақын және алыс шетелдерге мәлім.

Төртіншіден, қазіргі жаһандану жағдайында еліміздегі барлық этнос өкілдерінің өзіндік шынайы әлеуметтік болмысын сақтап қалу үшін олардың саяси және рухани дамуын, тәуелсіздікті тұғырлы ету бағытындағы қажырлы еңбектерінің тиімділігін арттыра түсу мақсатында кешенді мемлекеттік бағдарлама қабылдау қажет.

Қазағымның «Шәкіртсіз ұстаз тұл» дегеніндей, ғалымның жетекшілігімен 20-дан астам доктор және кандидаттар даярланғанын, сондай шәкірттерінің бірі екенімді мен мақтаныш санайтынымды Сіздерден жасыра алмаймын. Оның үстіне ұстазымның ғалым, азамат ретіндегі ұстанымы айқын, өмірлік болмысы тәртіп пен жинақылыққа негізделген, интеллигенттік, зиялылық қасиеттері күшті жан болғандығын бір ауыз сөзбен айта кетсем артық көрменіздер.

Құрметті дөңгелек үстелге қатысушылар! Қазақстанның қоғамдық ғылымдары кеңістігінде қырық жылдай қажырлы қызмет еткен, бар ғұмырын қазақ ұлтының, еліміздегі барлық этнос өкілдерінің бірлігіне, ынтымағына арнаған Марат Мұхамбетқалиұлының еңбегі туралы әлі де айта беруге болады. Бір отырыспен оның ғылыми мұрасын толық қамту қиын да болар. Ондай мақсат та қойылып отырылған жоқ. Сәті түскенде алда да бүгінгі күнімізге, Қазақстан қоғамының келешігіне де қызмет ететін идеяларын, ой тұжырымдарын ортаға салып отырсақ, мұның өзі бір ғанибет тірлік бола беретініне дау жоқ.

Ықыластарыңызға рахмет!

Әдебиеттер

1. Мұстафа Шоқай. Таңдамалы. – Алматы: Қайнар. – Т. 1. – 1998. – 512 б.
2. Шоқан Уәлиханов. Көп томдық шығармалар жинағы. 4-том. – Алматы: Толағай группа, 2010. – 528 б.
3. «Напряженность или гармонизация?» (развитие межнациональных отношений в Казахстане). – Алма-Ата, 1991. – С.103.